

Sophocles

Oedipus heerst

vertaling en aantekeningen
Ben Schomakers

met essays van
Ben Schomakers, Marc De Kesel &
Dirk De Schutter

KLEMENT

INHOUD

Vooraf 7

Beknopte bibliografie 25

Sophocles – *Oedipus heerst* 31

Aantekeningen 123

Interpretatie 131

HET VERLANGEN VAN OEDIPUS 133

Ben Schomakers

Transformaties 229

TUSSEN BLOED EN DAAD 231

Aantekeningen bij een vroegmoderne Oedipus

Marc De Kesel

DE AFGROND VAN HET WETEN 271

Dirk De Schutter

VOORAF

I

Hoewel de Griekse tragedie in feite een exclusief in Athene beoefende literaire vorm is, spelen tragedies alleen bij hoge uitzondering in Athene zelf, en zijn ze in de regel geconstrueerd rond mythische koningshuizen van een meestal wat dubieuze of exotische reputatie, zoals die van Mycene of Thebe. Ze gaan vaak uit van dezelfde, min of meer bekende verhalen, die door elk van de drie Griekse tragedieschrijvers van wie er stukken bewaard zijn op een eigen manier behandeld worden.

Aeschylus (525-455) lijkt zich er – globaal gezegd – op toegelegd te hebben de mythische gegevens die zijn uitgangspunt vormden ordelijk te presenteren en de gebeurtenissen die zich ooit zouden hebben afgespeeld mooi, ietwat statisch misschien, te beschrijven en te verklaren. Euripides (480-406), door de komedieschrijver Aristophanes al voor een ‘schurk’ uitgemaakt, lijkt de verhevenheid van Aeschylus en ook de ernst van Sophocles niet goed verdragen te hebben en zet op een plagerig ironische manier sommige traditionele verhalen naar zijn hand door ze te deconstrueren. Helena, die

de Grieken in die lange, moeizame oorlog uit Troje hebben proberen terug te halen, is volgens hem helemaal niet in Troje geweest, en als de Grieken haar dan toch gingen zoeken, jaagden ze achter een zinsbegoocheling aan. Helena zelf wachtte glimlachend af in Egypte. En van Euripides mag Oedipus nadat hij op een verre tweesprong zonder dat te beseffen zijn biologische vader gedood heeft nog even kort op bezoek bij zijn adoptieouders om hun als wapenbuit de wagen van die man te geven. Spottende knipoog. Want volgens anderen zou de krampachtige beslissing van Oedipus die ouders voortaan te mijden het begin van het drama van zijn leven worden. Euripides gaat zo speels met de mythische gegevens om dat er soms bijna lachspiegelportretten van zijn personages ontstaan.

Sophocles (ca. 495-kort na 406) was van de drie de meest menselijke, die de mythes respecteerde maar ze tegelijk ook aanpaste, niet om ze te relativiseren, maar om ze te kunnen benutten voor zijn eigen literaire verlangen naar subtiele psychologische portretten. Met zijn grote hart vol mededogen hield Sophocles vooral van mensen die in het leven vitale keuzes durven te maken en op een vaak wat overdreven, soms monomane manier hun leven inrichten zoals ze dat denken te moeten doen en zonder nog rekening te houden met de gevoeligheden van alle omstanders. Al worden die nooit miskend. Maar niet alles kan een argument zijn om niet te handelen. Meestal begint de keuze in een situatie waarin de hoofdpersoon onder druk komt te staan, door een kwetsing, door machteloos verlangen, door schuld en trouw, of ook door een constellatie die hem uitdaagt. Altijd zijn bij Sophocles de grote keuze en het gedrag

dat daardoor geïmpliceerd wordt, begrijpelijk, ook als ze extreem zijn. Het besef dat ze extreem zijn ontnemt het publiek niet de mogelijkheid zich met dat gedrag te identificeren, maar geeft het naast de identificatie ook de vrijheid om zich ervan te distantiëren. Het verzet van Oedipus' dochter Antigone tegen haar oom Creon die haar verbiedt haar gesneuvelde broer te begraven is adequaat, invoelbaar en heilzaam, al zet zij het door tot het schadelijke moment van haar zelfmoord. Sophocles dwingt zijn publiek niet alleen het eigen handelen te heroverwegen maar disponeert het ook tot sympathie met de radicale keuzes van zijn personages, van wie hij de aarzelingen en de afwegingen met ook vanuit modern perspectief overtuigende psychologische precisie inzichtelijk maakt.

Van de iets meer dan honderdtwintig stukken die Sophocles geschreven zou hebben, zijn er zeven (bijna) volledig intact over. Twee ervan behaalden tijdens de festivals waar ze voor het eerst opgevoerd werden een eerste prijs, namelijk de *Antigone*, en dat is begrijpelijk, maar ook de *Philoctetes*, een wat larmoyant verhaal over een naar vriendschap hunkerende Griekse held die liever niet tegen Troje ten strijde trekt. *Oedipus heerst* kreeg die eerste prijs niet, al onmiddellijk tot de geamuseerde verbazing van zijn bewonderaars. Andere stukken van Sophocles – tweede prijzen of niet bekroond – zijn de *Ajax*, over de mateloos gekrenkte trots van de held die voor de poorten van Troje de dapperste was, maar niet kon verkroppen dat hij de wapenrusting van Achilles aan Odysseus moest afstaan; de *Electra*, een prachtig portret van de oudste dochter van Agamemnon die, anders dan haar zus, na de dood van haar vader heel

haar leven in het teken van het wachten en een mogelijke wraak op haar moeder zet; het nogal wilde *Vrouwen van Trachis*, waarin Deianeira het gemis van haar promiscue echtgenoot Heracles niet langer verdraagt en een list bedenkt om hem weer naar zich toe te lokken, met een faliekant verkeerde afloop; en het tweede stuk over Oedipus, *Oedipus in Colonus*.

II

Van de zeven bewaarde stukken houden er dus drie direct verband met het huis van Oedipus. Hoewel ze vaak gezamenlijk vertaald en besproken worden en ze inhoudelijk een mooie, consistente trits vormen, horen de stukken oorspronkelijk niet bij elkaar. Ze zijn niet samen als een inzending voor een van de festivals gecomponeerd, en stammen in feite uit heel verschillende periodes van het lange leven van Sophocles. Van de *Antigone* is het aannemelijk dat ze in ongeveer 442 in première ging. In dit stuk is Oedipus al dood, Creon heerst over Thebe nu de twee zonen van Oedipus elkaar zoëven gedood hebben in de strijd om Thebe, en de twee dochters Antigone en Ismene vragen zich af hoe ze verzet kunnen bieden aan het houten decreet van Creon dat hun verbiedt een van hun broers te begraven. Antigone besluit een ethiek van de liefde en het uitgestelde oordeel te laten prevaleren boven het machtsbesluit van haar Creon, en begraaft haar broer, maar doet dat zo opzichtig, dat de wachten ondanks hun tegenzin haar wel moeten betrappen. Het loopt natuurlijk slecht af. Creon metselt Antigone in en slaat als een lastige, efemere vlieg zijn zoon Haemon van zich af, die hem van de eenzijdigheid van zijn ethisch oordeel en van de holheid van zijn publiek besluit probeert te overtui-

SOPHOCLES

Oedipus heerst

Personages

Oedipus

Priester

Creon (zwager van Oedipus, broer van Iocaste)

Tiresias (ziener)

Iocaste (echtgenote van Oedipus, eerder van Laius)

Herder (in dienst van Iocaste en Oedipus,

eerder van Iocaste en Laius)

Bode (uit Corinthe)

Verteller (lid van de hofhouding van

Iocaste en Oedipus)

Ismene, Antigone (stomme rollen) (dochters van Iocaste
en Oedipus)

Koor bestaande uit volwassen Thebanen

Scène

Thebe, een open ruimte voor het paleis van Oedipus en Iocaste. De trappen van het paleis zijn zichtbaar, net als de deuren.

Tijd

Een mythisch verleden, bij benadering gesitueerd in de veertiende eeuw voor Christus.

[*Oedipus, een priester en smekelingen uit Thebe staan op het toneel*]

OEDIPUS

Jullie zijn mijn kinderen. De jongste generatie van de oude Cadmus,¹ waarom zitten jullie hier bij mijn paleis met de takken en slingers en kransen van smekelingen? Er hangt in de stad een lucht die dicht is van wierook maar ook van gebeden en geweeklaag. Wat er aan de hand is wil ik niet van anderen horen, kinderen van me, daarom kom ik zelf, hier ben ik. Jullie weten wie ik ben, ieder kent mij. Oedipus.

Grijs en ervaren als je bent zul jij de woordvoerder zijn.

[10] Vertel me, waarom zijn jullie hier? Zijn jullie bang? Moet ik iets doen? Wat verwachten jullie van me? Ik ben bereid te helpen waar ik kan, dat weet je. Ik zou harteloos zijn als ik jullie wanhopige bede negeerde.

PRIESTER

Oedipus, jij heerst over dit gebied, over mijn gebied, en je ziet ons hier zitten, jong en oud, bij de altaren

van je huis, de een is nog niet sterk genoeg om ver
 te vliegen, de ander door ouderdom al te zwaar.
 Ik ben hier de priester van Zeus, jongens vol belofte,
 onze toekomst, heb ik bij me, anderen wachten
 [20] smekend op de markt waar de twee tempels van
 Athene staan en de profetische sintels dichtbij de Ismenus
 liggen.² Onze stad, het stormt er, je ziet het zelf, ze begint
 te buigen, is niet meer in staat haar hoofd op te
 richten uit de ziedende, dodelijke deining. Ziek zijn de
 vruchten die haar aarde voortbrengt, ziek zijn haar
 grazende kuddes en ziek zijn de mislukte baarsels van
 haar vrouwen. En de schroeiende god heeft zich op haar
 gestort en trekt door haar straten, de gehate pest die het
 huis van Cadmus leeghaalt terwijl zwarte Hades zich
 [30] in de weeklachten en het gekreun verlustigt en welvaart.

Een god ben ook jij niet, dat weet ik en niemand van ons
 ziet je ervoor aan. Toch rekenen we op je, want wij
 kennen
 geen mens met scherper inzicht in de ingewikkeldheden
 van het leven en in de tactiek om hogere machten te
 bedaren.
 Op weg naar de stad van Cadmus nam jij ons het
 knellende
 juk van die wrede zanger van de schouders, zonder dat
 wij
 daarom vroegen of je vertelden wat er moest gebeuren,
 je hebt ons leven weer ten goede gekeerd omdat een
 god je dat ingaf.³ Zo zien wij het. Wij zijn daar zeker van.
 [40] Er is niemand beter en sterker dan Oedipus. Laat ons
 ook nu niet in de steek als we je vragen, smeken zelfs,

ons te beschermen en ons onze kracht terug te geven.
Luister naar een god, vraag het een mens, maar help ons.
Jij kunt dat, hebt het al eerder gedaan, en je weet welke
raad en strategie het beste zullen werken. Kom, er is
niemand beter dan jij bent: red onze stad, kom, maar
kijk uit, want anders ben je nu nog de verlosser van
dit land die ooit zijn welwillendheid getoond heeft, maar
blijft straks de herinnering aan een bestuur dat ons
[50] opgericht heeft maar daarna rampzalig liet vallen.
Bescherm ons liever. Red deze stad opnieuw. De eerste
keer dat je ons de weg terug naar het geluk gewezen hebt
was de vlucht van de vogels gunstig. Red ons nogmaals,
toon je dezelfde. Als je straks nog over dit land regeert
waarover je nu het gezag hebt, laat het dan niet leeg zijn
maar een land met een volk. Muren zonder mensen, een
schip zonder opvarenden die er samenleven – zijn
niets.

OEDIPUS

Ik voel met jullie mee. Jullie zijn mijn kinderen. Wat
jullie vragen is mij bekend, niet onbekend. Ik weet
[60] dat jullie lijden, ieder van jullie, maar ondanks
al jullie leed is er niemand bij jullie die lijdt zoals ik.
Jullie pijn is steeds die van één alleen, niet ook
die van een ander, maar mijn ziel kreunt om de
stad en om mezelf en om ieder die ik hier zie.
Jullie wekken mij niet uit een slaap van onwetendheid,
ik heb om jullie geweend en probeerde in gedachten
duizend wegen naar een oplossing te gaan. Het enige
medicijn dat ik bedenken kon heb ik al toegepast.